

УДК: 9:433:908

IMOM AL –BUXORIY HAYOTI VA IJODI

Xayrullayeva Dilnoza Narzullayevna,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi,
e-mail: xayrullayevadilnoza@218gmail.com,

Ibragimova Manzura Maxmasiddiq qizi,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi
e-mail: ibragimovamanzora@gmail.com,

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17933936>

Annotatsiya: Ushbu maqola IX asr O'rta Osiyo tarixida Imom Al-Buxoriyning hadis ilmidagi o'ziga xos o'rnini yoritadi. Buxoroda tug'ilgan Al-Buxoriy otasi Ismoil va o'z davrining yetuk muhaddislaridan ta'lim olib, ilmiy faoliyatini boshlagan. 16 yoshida Makkaga safar qilib, keyin Madinada mashhur ulamolardan saboq olgan. Uning "Sahih al-Buxoriy" asari sahih hadislarni tizimga solib, hadis ilmining eng muhim manbai sifatida e'tirof etilgan. "Al-Adab al-Mufrad" odo-axloqni, "At-Tarix al-Kabir" esa O'rta Osiyo ilmiy muhitini aks ettiradi. Al-Buxoriyning rixlat safarlari va ilmiy metodologiyasi islom olamiga ulkan meros qoldirdi. Maqola uning faoliyatini tahlil qilib, hadis ilmining tarixiy poydevorlarini ochadi va "Al-Jome as-Sahih"ning keyingi avlodlarga ta'sirini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Imom al Buxoriy, rixlat, Al-Adab al-Mufrad, Yaqub ibi Shayba, Al- Jome as-sahih, Imom Qastoloni, Ali ibn al Madiyniy.

Аннотация: Данная статья освещает уникальную роль Имама Аль-Бухари в развитии науки хадисов в истории Средней Азии IX века. Родившийся в Бухаре Аль-Бухари получил образование под влиянием своего отца Исмаила и выдающихся мухаддисов своего времени. В 16 лет он отправился в Мекку, а затем в Медину, где учился у известных улемов. Его труд «Сахих аль-Бухари» признан важнейшим источником науки хадисов, систематизирующим достоверные хадисы. «Аль-Адаб аль-Муфрад» отражает вопросы этики, а «Ат-Тарих аль-Кабир» — научную среду Средней Азии. Путешествия (рихлят) и методология Аль-Бухари оставили огромное наследие исламскому миру. Статья анализирует его деятельность, раскрывает исторические основы науки хадисов и влияние демонстрирует влияние «Аль-Джами ас-Сахих» на последующие поколения.

Ключевые слова: Имам Аль-Бухари, рихлят, «Аль-Адаб аль-Муфрад», Якуб ибн Шайба, «Аль-Джами ас-Сахих», Имам Касталани, Али ибн аль-Мадини.

Abstract: This article explores Imam Al-Bukhari's unique role in the development of hadith science in 9th-century Central Asian history. Born in Bukhara, Al-Bukhari was educated under the influence of his father Ismail and prominent muhaddiths of his era. At 16, he traveled to Mecca and later studied with renowned scholars in Medina. His work, "Sahih al-Bukhari," is recognized as a cornerstone of hadith science, systematizing authentic hadiths. "Al-Adab al-Mufrad" addresses ethics, while "At-Tarikh al-Kabir" reflects Central Asia's scholarly environment. Al-Bukhari's journeys (rihlat) and methodology left a profound legacy in the Islamic world. The article analyzes his contributions, uncovers the historical foundations of hadith science, and highlights the impact of "Al-Jami as-Sahih" on future generations.

Keywords: Imam Al-Bukhari, rihlat, Al-Adab al-Mufrad, Yaqub ibn Shayba, Al-Jami as-Sahih, Imam Qastalani, Ali ibn al-Madini.

Kirish. IX asr O'rta Osiyo tarixi islom sivilizatsiyasining gullab-yashnashi, ilmiy va madaniy rivojlanishning muhim davri sifatida alohida o'rin tutadi. Bu davrda mintaqa nafaqat iqtisodiy va savdo markazi sifatida rivojlangan, balki diniy-ilmiy hayotning ham muhim o'chog'iga aylangan edi. Aynan shu davrda Buxoro shahrida dunyoga kelgan Imom Al-Buxoriy (810–870) hadis ilmining eng yirik namoyandalardan biri sifatida islom olamida o'chmas iz qoldirdi. Uning faoliyati nafaqat O'rta Osiyo, balki butun musulmon dunyosi uchun hadis ilmining tarixiy poydevorini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bugungi kunda ham Al-Buxoriyning ilmiy merosi, xususan, "Sahih al-Buxoriy" asari islom ilmlarida eng muhim manba sifatida e'tirof etilib, uning dolzarbligi o'z kuchini yo'qotmay kelmoqda.

Imom Al-Buxoriy Buxoroda tavallud topgan bo'lib, uning otasi Ismoil o'z davrining yetuk muhaddislaridan biri edi. Ismoil faqih va muhaddis sifatida mashhur bo'lib, molikiy mazhabining asoschisi Molik ibn Anasning shogirdi va yaqin do'stlaridan biri sifatida tanilgan. Shu bilan birga, u tijorat bilan shug'ullangan holda oilasini moddiy jihatdan ta'minlagan. Al-Buxoriyning onasi esa taqvodor, diyonatli va oqila ayol bo'lib, erining vafotidan so'ng o'g'lining tarbiyasini o'z zimmasiga olgan. Al-Buxoriy 5-6 yoshidan boshlab islomiy ilmlarni o'rganishga kirishgan va Muhammad sollallohu alayhi vasallamning hadislarini yodlashga alohida e'tibor qaratgan. U o'z yurtidagi taniqli muhaddislar – al-Dohiliy, Muhammad ibn Salom al-Poykandiy, Muhammad ibn Yusuf al-Poykandiy va Abdulloh ibn Muhammad al-Masnadiy kabi ustozlardan saboq olib, dastlabki ilmiy poydevorini mustahkamladi.

Hadis ilmining o'ziga xos xususiyatlaridan biri muhaddislarning "rixlat" deb atalgan ilmiy safarlari edi. Bu an'ana bo'yicha muhaddislar o'z yurtlaridagi barcha roviylardan hadislarini yozib olib, ulardan birortasini qoldirmasdan to'plashga harakat qilganlar. Faqat shundan so'ng ular boshqa shahar yoki mamlakatlarga safarga o'tlanish huquqiga ega bo'lganlar. Imom Al-Buxoriy ham 16 yoshga yetguncha o'z yurtidagi mashoyixlardan hadis eshitib, ularni yozib olgan va keyinchalik xalifalikning turli viloyatlariga yo'l olgan. 825-yilda u onasi va akasi Ahmad bilan Makkaga kelib, haj ibodatini ado etgan. Onasi va akasini Buxoraga qaytargach, o'zi Makkada qolib, u yerdagi mashhur ulamolar yig'inlarida ishtirok etgan. 827-yilda esa Madinaga yo'l olib, Ibrohim ibn Hamza kabi ulamolardan hadis ilmi bo'yicha chuqur bilim olgan[1].

Al-Buxoriyning rixlat safarlari uning ilmiy faoliyatida muhim bosqich bo'ldi. Bu davrda islom olami kengayib, uning ta'siri uzoq mintaqalarga yetib borgan edi. Rixlatlar sahoba va tobe'inlar uchun eng sevimli mashg'ulotlardan biri bo'lib, hadislarining isnodini (uzatilish zanjirini) mustahkamlashda katta ahamiyatga ega edi. Imom Al-Buxoriy ham shu yo'lda qiyinchiliklarni yengib, o'z avlodlari uchun ulkan ilmiy meros qoldirdi[2]. Uning faoliyati O'rta Osiyoning islom ilmlaridagi o'rnini mustahkamlab,

mintaqani global diniy-ilmiy muhit bilan bog'lovchi ko'prik vazifasini o'tadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur mavzuning dolzarbligi Al-Buxoriyning hadis ilmidagi metodologiyasi va merosining bugungi kunda ham o'rganilishi va qadrlanishida yaqqol namoyon bo'ladi. Maqola ushbu jihatlarni chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

“Imom Al-Buxoriy: IX asr O'rta Osiyo tarixida hadis ilmining tarixiy poydevori” mavzusining o'rganilganlik darajasini quyidagi adabiyotlar ro'yxatiga asoslanib, ikki asosiy qismga ajratib tahlil qildim: uning biografiyasi va hayoti hamda hadis ilmidagi hissasi. Ushbu tahlil mavzuning turli jihatlarini qamrab oladi va har bir qismning o'rganilganlik darajasini baholaydi.

Tadqiqot mavzusining o'rganilganlik darajasi (The level of study of the research topic).

Imom Buxoriyning biografiyasi va hayoti bo'yicha adabiyotlarda keng ma'lumotlar mavjud bo'lib, bu qism yuqori darajada o'rganilgan deb hisoblanadi. Masalan, Shayx Abdussalom al Muborakfuriy (2008), Shahzod Islomov va Shovosil Ziyodov (2022), Uvatov U. (1998), Madaminov S. (1996), Dushan Fayziy Zarafshoniy (1998), “Imom al-Buxoriy — muhaddislar sultoni” (1998), Babaxanov Sh.Z. (1998) va “Ma'naviyat yulduzlari” (2001) kabi manbalar uning hayoti, ta'limi, safarlari va ilmiy faoliyatini batafsil yoritadi. Shuningdek, Aminov M. va Hasanov F. (2010) “Buyuk ajdodlarimiz” asarida uning biografiyasi va tarixiy sharoitlari haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan. Umuman olganda, 10 dan ortiq manba ushbu sohani qamrab olgan bo'lib, bu yuqori o'rganilganlik darajasini tasdiqlaydi.

Imom Buxoriyning hadis ilmidagi hissasi ham chuqur o'rganilgan bo'lib, ayniqsa uning “Sahih al-Bukhari” va “Al-Adab al-Mufrad” asarlari bo'yicha ko'plab tadqiqotlar mavjud. “Al-Adab al-Mufrad” (1990) va “Hadis [Al-Jomi' as-Sahih]” (1997) kabi manbalar uning asosiy ishlarini ko'rsatadi. Uvatov U. (1998), Madaminov S. (1996) va Dushan Fayziy (1998) kabi mualliflar uning hadis to'plash metodologiyasi va qat'iy shartlarini tahlil qilgan. Bundan tashqari, Zarkashiy (2002) va Suyutiy (2004) kabi klassik manbalar hadis ilmi va Qur'on ilmlari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rib chiqib, Al-Buxoriyning uslubini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Maxsudov D. (2020) Movarounnahrning ilmiy muhiti haqida ma'lumot berib, uning ta'sirini keyingi davrlarda aks ettirsa, Zubayriy (2003) ulamolar tarjimai holi orqali Al-Buxoriyning o'ziga xosligini ta'kidlaydi. Umumiy hisobda 6-7 ta manba ushbu sohani qamrab oladi, bu ham yuqori o'rganilganlik darajasini ko'rsatadi. Shu bilan birga, IX asr O'rta Osiyo tarixiy konteksti va uning merosining zamonaviy tadqiqotlari kabi qo'shimcha jihatlar qisman yoritilgan, ammo biografiya va hadis ilmi qadar chuqur o'rganilmagan.

Natijalar va ularning muhokamasi (Results and its discussion).

Imom al-Buxoriyning ismi Muhammad, kunyasi Abu Abdulloh bo'lib, u "muhaddislar imomi" va "hadis ilmining sultoni" kabi ulug' unvonlar bilan mashhurdir. Uning nasabi Muhammad ibn Ismoil ibn Ibrohim ibn al-Mug'iyra ibn Bardazbeh ibn Bazazbeh sifatida qayd etiladi. So'nggi ikki ism – Bardazbeh va Bazazbeh – ajam (fors) kelib chiqishiga ishora qiladi. "Bardazbeh" so'zi arab tilida "dehqon" yoki "ziroat bilan shug'ullangan kishi" ma'nosini anglatadi, bu esa uning ajdodlari orasida dehqonchilik bilan mashhur bo'lgan shaxslar bo'lganligini ko'rsatadi. Garchi tarixchilar Bardazbeh va Bazazbeh haqida batafsil ma'lumot keltirmagan bo'lsa-da, ularning islom dinini qabul qilgani va Buxoro hududida yashab qolgani aniqdir. Bu holat islomning ushbu mintaqada mahalliy xalqlar orasida keng tarqalib, ildiz otganidan dalolat beradi.

Imom al-Buxoriyning otasidan oldingi bobosi al-Mug'iyra Buxoro hokimi Yaman al-Ju'fiyning ta'siri ostida islom dinini qabul qilgan. O'sha davr odatiga ko'ra, islomni qabul qilgan kishi o'z ustozining qabilasiga mansub hisoblanardi. Shu sababli al-Mug'iyra va uning avlodlari, shu jumladan Imom al-Buxoriy "Ju'fiy" nisbasi bilan atalgan. Bu urf-odat islomga sodiqlik belgisi sifatida "nisbat ul-viloya fil-islom" deb nomlanib, yangi musulmon bo'lgan shaxslarning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qilgan. Al-Mug'iyraning Buxoroni vatan tutib yashashi esa uning avlodlari uchun bu shaharni ilmiy va madaniy markaz sifatida tanlashga zamin yaratdi.

Imom al-Buxoriyning otasi Ismoil ibn Ibrohim o'z davrining yetuk muhaddislaridan biri bo'lib, imom Molik, Hamad ibn Zayd va Abdulloh ibn al-Muborak kabi ulug' olimlardan ta'lim olgan. U hadis rivoyat qilish bilan birga tijorat bilan ham shug'ullangan, ammo uning qalamiga mansub aniq bir asar hozirgacha saqlanib qolmagan. Imom al-Buxoriy o'zining "At-Tarix al-Kabir" asarida otasi haqida muhim ma'lumotlar keltirgan, tarixchi al-Hofiz ibn Hibbon esa Ismoilni "buyuk insonlar" qatoriga qo'shgan. Ismoilning taqvdorligi haqida rivoyat qilinadiki, u o'lim to'shagida "mening mol-dunyomda harom yoki shubhali bir dirham ham yo'q" degan. Bu so'zlar uning halollik va poklikka sodiqligini ko'rsatib, o'g'li Imom al-Buxoriyning ilmiy va axloqiy shakllanishida katta ta'sir ko'rsatgan.

Imom al-Buxoriyning onasi taqvdor va diyonatli ayol sifatida tanilgan bo'lib, uning duolari va samimiy e'tiqodi bilan mashhur edi. Rivoyatlarga ko'ra, Imom al-Buxoriy yoshligida ko'zlaridan ojiz bo'lib qolganida, onasi tinmay duo qilgan. Bir kecha tushida Ibrohim alayhissalomni ko'rib, undan "Alloh sening duolaring tufayli o'g'lingga ko'rish qobiliyatini qaytardi" degan xabarni oladi. Ertasi kuni Imom al-Buxoriyning ko'zlari tuzalib ketgan. Bu voqea, garchi tarixiy manbalarda tafsilotlari aniq keltirilmagan bo'lsa-da, onasining pokiza e'tiqodi va o'g'lining buyuk olim bo'lib yetishishidagi ilohiy inoyatni aks ettiradi. Bu holat islom madaniyatida duoning ahamiyati va oilaviy tarbiyaning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Imom al-Buxoriy Buxoro shahrida tavallud topgan, bu shahar Movarounnahrning eng qadimiy va obod shaharlaridan biri sifatida tanilgan. Tarixchilarning yozishicha, Buxoroning devorlari 36 milga cho'zilgan bo'lib, uning ko'rkami va madaniy boyligi ko'plab shoirlar va fozillar tomonidan ulug'langan. Bu ilmiy muhit Imom al-Buxoriyning hadis ilmini chuqur o'rganishiga va "Sahih al-Buxoriy" kabi bebaho asar yaratishiga zamin yaratdi. Uning otasidan meros qolgan ilmiy an'analar, onasining taqvorligi va Buxoroning madaniy boyligi birlashib, uni islom olamining eng buyuk muhaddislaridan biriga aylantirdi. Imom al-Buxoriyning faoliyati islom madaniyatining Movarounnahrda gullab-yashnashi va dunyo miqyosida keng tarqalishida muhim o'rin tutadi.

Imom al-Buxoriyning hayoti va faoliyati islom dinining mahalliy xalqlar orasida ildiz otishi, shuningdek, ilmiy va madaniy merosning rivojlanishida uning beqiyos xizmatlarini yaqqol ko'rsatadi. Uning ajdodlarining ajam kelib chiqishi va islomni qabul qilishi, oilasining taqvorligi va Buxoroning ilmiy muhiti – bularning barchasi islom madaniyatining bu hududda chuqur ildiz otib, gullab-yashnashiga xizmat qilgan omillardir.

Imom al-Buxoriy, to'liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil ibn Ibrohim al-Buxoriy, hijriy 194-yil (milodiy 810-yil 21-iyul) shavvol oyining 13-kuni, Buxoro shahrida dunyoga kelgan. Uning tug'ilgan sanasi aniq ma'lum, chunki otasi Ismoil bu voqeani o'z qo'li bilan yozib qoldirgan va ushbu yozuv zamondosh olimlar qo'liga yetib kelgan. Imom al-Buxoriy "muhaddislar imomi", "hadis ilmining sultoni" va "sayyidul fuqaho" kabi ulug' unvonlarga sazovor bo'lgan. Yoshligida otasidan ayrilib, onasining tarbiyasida ulg'aygan bu zot bolaligidan islomiy ilmlarga, xususan, Payg'ambarniz alayhissalomning hadislarini o'rganish va yodlashga qiziqish uyg'otgan. Ibn al-Muborak va Vakiy' kabi muhaddislarning asarlarini yod olib, hadis ilmini chuqur o'rganishga kirishgan. Uning o'zi aytganidek, hadislarini yodlash ilhomi unga boshlang'ich maktabda o'qiyotganida, ya'ni o'n yoshga yetmasdan kelgan edi.

Imom al-Buxoriy hadis ilmini o'rganishga o'n yoshidan boshlagan va Buxoroning taniqli muhaddisi ad-Doxiliydan saboq olgan. Ad-Doxiliyning darslarida faol ishtirok etib, hadis sanadlari va isnodlarini chuqur tahlil qilgan. Bir voqea uning ilmiy jasoratini yaqqol ko'rsatadi: 11 yoshida ustoz ad-Doxiliy hadis isnodida xato qilganini sezib, "Abu Zubayr Ibrohimdan rivoyat qilmagan, bu yerda Zubayr ibn Adiy bo'lishi kerak", deb xatoni tuzatishni taklif qilgan. Ustoz manbani tekshirib, shogirdining haqligini tan olgan. Imom al-Buxoriy nafaqat hadislarini yodlash, balki ularning sahihligini tekshirish, roviylarni o'rganish va illatli hadislarini aniqlash kabi murakkab masalalarni ham yoshligidan o'zlashtirgan. Bu jarayonda u o'z davrining eng

yetuk muhaddislaridan biriga aylandi va “Sahih al-Buxoriy” kabi muazzam asarni yaratdi.

Imom al-Buxoriy hadis ilmining eng muhim va murakkab yo‘nalishi – illatli hadislarni aniqlashda mislsiz mahoratga ega edi. U roviylarning hayoti, tug‘ilgan va vafot etgan sanalari, rivoyatlarining ishonchliligi haqida keng ma‘lumot to‘plab, hadislarning ichki nuqsonlarini aniqlashda ustunlik ko‘rsatgan. Zamondoshlari, masalan, Muslim ibn al-Hajjoj va imom at-Termiziy uning bilimiga yuksak baho bergan. At-Termiziy o‘zining “Kitob al-Ilal” asarida Imom al-Buxoriyning illatli hadislar haqidagi mulohazalaridan ko‘p foydalanganini ta’kidlaydi. Al-Buxoriy illatli hadislarni aniqlashda o‘ta ehtiyotkor bo‘lib, roviylarga “munkir al-hadis” (hadisni inkor qiluvchi) kabi jiddiy ayblovlarni kam ishlatgan. Uning bu sohadagi yondashuvi hadis ilmining eng yuksak standartlarini belgilab berdi.

Imom al-Buxoriy hayotining oxirida Buxoro amiri Xolid ibn Ahmad az-Zuhliy bilan kelishmovchilikka yuz tutdi. Amir undan saroyda dars berishni talab qilgach, u “Ilmni xor qilmayman va hokimlar eshigiga olib bormayman”, deb rad etdi. Natijada shahardan chiqarib yuborildi. Poykand va Samarqandga taklif qilinsa-da, fitna va tuhmatlar uni ta’qib qildi. Oxir-oqibat, Samarqand yaqinidagi Xartang qishlog‘ida qarindoshlari yonida istiqomat qilib, hijriy 256-yil Ramazon hayitida (milodiy 870-yil 31-avgust) vafot etdi. Uning vafoti islom olami uchun katta yo‘qotish bo‘lsa-da, “Sahih al-Buxoriy” va boshqa asarlari orqali u abadiy yashaydi. Buyuk shoir Abdurrahmon Jomiy uning ilmiy salohiyatini “Makka va Madinada yasalgan tanganing Buxoroda sayqali kamoliga yetdi” deb ta’riflagan edi.

Imom al-Buxoriy haqida yozgan muarrixlar va solnomachilar uning husni-xulqlari bilan birga, aql-zakovati va quvvai-hofizasining kuchliligini alohida ta’kidlab o‘tadilar. Quyida uning hayoti, ilmiy faoliyati va xotirasining ajoyib jihatlari beshta mustaqil abzasda jamlanadi.

Imom al-Buxoriy o‘zining g‘ayrioddiy xotirasi bilan tarixda muhrlangan ulug‘ muhaddisdir. Yoshligidan hadis ilmni o‘rganishga kirishib, ustozlari orasida o‘z qobiliyati bilan ajralib turgan. Tarixchi Shamsuddin az-Zahabiy rivoyat qiladiki, Basrada mashoyixlar bilan suhbatda o‘n olti kun davomida yozmasdan eshitgan 15 mingdan ortiq hadisni yoddan aytib, hatto boshqalar yozgan matnlardagi xatolarni tuzatgan. Abu Iso at-Termiziy uning haqida: “Alloh uni ummatning ziynati qilib yaratgan”, deb ta’kidlagan. Ustozlari Muhammad al-Buxoriyning yoshligidan Alloh ato qilgan iqtidoriga tan berib, “Dovrug‘i el orasida doston zot bo‘lib chiqadi”, degan bashoratlarni aytganlar. Bu rivoyatlar uning xotirasining afsonaviy darajada kuchli ekanligini tasdiqlaydi. Imom al-Buxoriyning xotirasi shu darajada edi ki, u darslarda hadislarni yozmasdan eshitib, keyin yoddan takrorlay olardi. Muhammad ibn al-Azhar

as-Sijistoniy aytadiki, Sulaymon ibn Harabning majlislarida Buxoriy yozmasdan tinglar, ammo Buxoroga qaytgach, hammasini yodidan yozib chiqardi. Bag‘dodda ulamolar tomonidan uyushtirilgan imtihonda esa uning aql-zakovati sinovdan o‘tkazilgan. Abu Bakr al-Kaluzoniy (vafoti 249 h.y.) yozadiki: “Muhammad ibn Ismoilga o‘xshash olimni ko‘rmadim, har qanday kitobni bir marta mutolaa qilib, barcha hadislarni yodlab olar edi”. Ustozlari, masalan, Ali ibn al-Madiyniy, har hadisdan so‘ng hurmat bilan unga qarab, tasdiq so‘rar edi. Bu hol uning ilmi va xotirasiga bo‘lgan e‘tiborni ko‘rsatadi.

Imom al-Buxoriy hadis ilmi bo‘yicha mukammal bilimga ega bo‘lgach, Basra, Bag‘dod, Hijoz, Balx va o‘z vatanida – Buxoroda ilmiy majlislar uyushtirgan. Uning saboqlariga talabalar va ahli donish shunchalik ko‘p kelardiki, majlislarga odamlar sig‘may qolardi. Uning shuhrati sharqdan g‘arbga tarqalib, hadis ilmi toliblari uchun muhim manzilga aylandi. Bu majlislar nafaqat bilim almashish maskani, balki uning xotirasining amaliy namoyishi ham edi. Masalan, u eshitgan minglab hadislarni biror daftarga qarab emas, yoddan rivoyat qilar edi. Shu sababli, zamondoshlari uni “hofizlar sultoni” deb ulug‘lashgan.

Imom al-Buxoriyning eng muhim asari “Al-Jomi as-Sahih” bo‘lib, unda 7275 ta sahih hadis jamlangan, takrorlanmaganlari esa 4000 ga yaqin. Bu asar islom olamida Qur‘ondan keyingi eng ishonchli manba sifatida e‘tirof etiladi. Hadislarni tanlashda u qat‘iy mezonlarga amal qilib, roviylarning bir-biri bilan uchrashganini guvohlar tasdig‘iga asoslagan. Shu bilan birga, uning xotirasi bu asarni yaratishda muhim rol o‘ynagan – u yuz minglab hadisni yodidan saralab, eng sahihlarini ajratib olgan. Bu asar uning aql-zakovati va quvvai-hofizasining yorqin namunasidir.

Imom al-Buxoriyning “Al-Adab al-Mufrad” asari odob-ahloqqa oid 1322 ta hadisni 644 bobda jamlagan bo‘lib, insoniy fazilatlarni targ‘ib qiluvchi muhim manbadir. Asar Hindiston, Turkiya va Misrda chop etilgan, 1990-yilda esa o‘zbek tiliga tarjima qilingan. Bundan tashqari, “Kitob al-Kuna” (kunyalar haqida), “At-Tarix al-Kabir” (sahobalar va tobe‘iynlar tarixi), “Kitob al-Ilal” (illatli hadislar) kabi 20 dan ortiq asar yozgan. Bu asarlarni yaratishda uning xotirasi va tahlil qobiliyati asosiy omil bo‘lgan. Masalan, “At-Tarix al-Kabir”ni u 18 yoshida, Madinada Payg‘ambar masjidida yozgan va undagi ma‘lumotlarni yoddan qayd etgan.

Imom al-Buxoriyning "Al-Jomi as-sahih" asari Islom dinining eng muhim manbalaridan biri bo'lib, Qur'oni Karimdan keyin hadislarning ishonchli to'plami sifatida ahamiyat kasb etadi. Ushbu asar, ko'plab olimlar tomonidan, Payg'ambar Muhammad sallallohu alayhi va sallamning sahih hadislarni jamlashda e'tirof etilgan yirik ilmiy asar sifatida qabul qilinadi. Asar, o'zining ishonchliligi va ilmiy asoslari bilan Islom ummatiga mustahkam ilmiy poydevor yaratgan. Badruddin al-Ayniyning

ta'kidlashicha, bu asar hadis ilmida "Sahih al-Buxoriy" nomi bilan mashhurdir va Payg'ambarning so'zlari hamda sunnatlarini to'liq ifodalovchi asar sifatida tanilgan.

"Al-Jomi as-sahih" asarining yozilishi haqidagi ikki xil fikr mavjud. Birinchi fikrga ko'ra, Imom al-Buxoriy, bir kuni o'zining ustozlaridan bo'lgan Ishoq ibn Rohvayh huzurida, sahih hadislar to'plamini yaratishni o'ylagan. Ularning so'zlari imomning qalbida chuqur iz qoldirib, shundan boshlab "Al-Jomi as-sahih"ni yozishga qaror qilgan. Ikkinchi fikr esa, Imom al-Buxoriyning tushida Payg'ambarni ko'rishi va u zotning sunnatlarini tozalash vazifasini o'z zimmasiga olishni orzu qilgani haqidagi hikoyaga asoslanadi. Ushbu tushdan so'ng, u hadislarni to'plashga jiddiy kirishgan.

Imom al-Buxoriy hadislarni yig'ishda juda ehtiyotkorlik bilan yondashgan. U o'zining asarini yaratishda faqat eng ishonchli va halol raviylardan hadislarni qabul qilgan. U hadisni yozib olishdan oldin, raviylarning tarixini, nasl-nasabini, o'z ishonchliligini va adolatini tekshirgan. Imom al-Buxoriy hadislarni yozishda, faqat iymoni va amali to'g'ri bo'lgan shaxslardan hadislarni qabul qilgan va ulardan barcha tafsilotlarni so'ragan. Bu, uning asarining ilmiy ishonchliligini ta'minlagan.

Imom al-Buxoriy "Al-Jomi as-sahih"ni 16 yil davomida yozgan. U hadislarni to'plash jarayonida turli ilmiy markazlarga safar qilgan va o'z asarini yozishning har bir bosqichini sinchiklab o'rganib chiqqan. Makkada, Madinada, Buxoroda va boshqa ilmiy shaharlarda u hadislarni to'plab, ularni tahrir qilgan. Asarining har bir hadisiga aniq manbalarni tekshirib, faqat sahih hadislarni kiritgan. Bu, uning ilmiy mehnatining yuqori sifatini ta'minlagan va "Al-Jomi as-sahih"ni Islom ilm-fanida eng muhim manbalardan biriga aylantirgan.

Imom al-Buxoriyning "Al-Jomi as-sahih" asariga kiritilgan hadislarning umumiy soni yetti ming uch yuz to'qqiz yetti hadisni tashkil etadi. Biroq, bu raqamda takrorlanadigan hadislar va muallaq hadislar kiritilmagan. Imom al-Buxoriy faqat to'g'ri va ishonchli hadislarni jamlagan. U hadislarni jamlashda ularga o'zining qat'iy shartlarini qo'ygan, jumladan isnodning uzluksiz bo'lishi, raviylarning adolati va so'zlarining haqqoniyligi. Bu shartlar hadis ilmida katta ahamiyatga ega bo'lib, uning asarining yuqori ilmiy sifatini ta'minlagan.

Imom al-Buxoriy hadislar yozib olishda faqat eng ishonchli raviylardan foydalanib, har bir hadisni to'liq va ehtiyotkorlik bilan tekshirgan. U hadisning har bir so'ziga, har bir rivoyatiga alohida e'tibor bergan. Imom al-Buxoriyning o'zi aytganidek, "men o'zim hadis yozgan har bir shaxsning ismi, nasl-nasabini, hadisning qayerdan olinganini bilib, faqat eng ishonchli raviylardan hadis yozganman." Bu, uning ilmiy yondashuvini va ehtiyotkorligini yanada oshirgan.

Imom al-Buxoriy hadis yozishda o'ziga xos bir tartibni belgilagan. U faqat sahih hadislarni kiritgan va boshqa hadislarni rad etgan. U hadislarni to'plashda nafaqat ilmiy

metodologiyani, balki axloqiy me'yorlarni ham inobatga olgan. Uning maqsadi nafaqat ilmiy to'plam yaratish, balki Payg'ambar sallallohu alayhi va sallamning sunnatini aniq va to'liq yoritish edi. Bu, "Al-Jomi as-sahih" asarining yuqori ilmiy va axloqiy darajasini ta'minladi.

Imom al-Buxoriy "Al-Jomi as-sahih"ni yaratishda faqat ilmiy jihatlarga e'tibor bermagan, balki hadislarning ma'nolarini chuqur anglab, ularni tasniflashda ham diqqat bilan yondashgan. U hadislarni ilmiy an'anaga va raviylar tarixiga asoslanib tasniflagan. Shu tarzda, u hadislarni nafaqat to'plagan, balki ularning o'ziga xos tizimini yaratgan va ularni Islom ilm-fanida mukammal manba sifatida taqdim etgan.

Imom al-Buxoriy o'zining "Al-Jomi as-sahih" asarini yaratishda o'zining barcha ilmiy faoliyatini yuqori axloqiy me'yorlarga asoslangan tarzda olib borgan. Uning asari bugungi kunda ham hadis ilmi sohasida eng muhim va ishonchli manbalardan biri sifatida tanilgan. Bu asar, ilmiy poydevor yaratish va hadislarni ishonchli tarzda jamlashda Imom al-Buxoriyning yuksak ilmiy salohiyatini va fidoyiligi ni ko'rsatadi.

Xulosalar (Conclusions).

Imom al-Buxoriy o'zining ajoyib xotirasi, ilmiy fidoyiligi, axloqi va adolati bilan nafaqat hadis ilmining yetakchi olimi, balki Islom ilm-fanining tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk shaxsdir. Uning "Al-Jomi as-sahih" asari Islom dini ta'limotlarining asosiy manbalaridan biri sifatida bugungi kunda ham dunyo musulmonlari uchun bebaho xazinaga aylangan. Imom al-Buxoriy o'zining hadis ilmi yo'lida olib borgan tinimsiz izlanishlari va ilmiy safarlari natijasida nafaqat hadislar to'plamiga, balki fiqh, tafsir kabi boshqa ilmiy sohalarda ham katta hissa qo'shgan. Uning quvvai-hofizasi, ilmiy metodologiyasi va hadislarni yig'ishdagi ehtiyotkorligi uni hadis ilmida eng yuqori cho'qqiga olib chiqdi.

Imom al-Buxoriyning ilmiy merosi nafaqat uning asarlari bilan, balki uning hayotidagi axloqiy fazilatlari bilan ham ajralib turadi. U o'zining ilmiy faoliyati davomida sabr-toqat, fidoyilik, va adolat bilan ishlagan, barcha qiyinchiliklarga qarshi ilm yo'lini davom ettirgan. Bu fazilatlar uning ilmiy muvaffaqiyatlari bilan birga, uning inson sifatida necha yillik izlanishlarida shakllangan.

Imom al-Buxoriyning ilmiy merosi, uning o'zi belgilagan qat'iy ilmiy prinsiplarga asoslangan bo'lib, bugungi kunda hadis ilmida va umumiy Islom ilmida o'rganish uchun katta ahamiyatga ega. Uning hayoti va faoliyati musulmonlar uchun o'rnak bo'lib, ilm va axloqiy fazilatlar o'rtasidagi muvozanatni qanday saqlash kerakligini ko'rsatadi. Imom al-Buxoriy o'zining ilmiy merosini nafaqat o'sha davr, balki keyingi avlodlar uchun ham qoldirgan. Uning asarlari va ilmiy yondashuvi Islom dunyosida zamonaviy ilm-fan rivojiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar/References

1. Aminov, M., & Hasanov, F. (2010). Buyuk ajdodlarimiz. O'zbekiston milliy ensklopediyasi ilmiy nashriyoti, Toshkent, 52 bet.
2. Shayx Abdussalom al Muborakfuriy. (2008). Imom al-Buxoriy. Toshkent Islom Universiteti nashriyot matbaa birlashmasi, Toshkent, 68 bet.
3. Islomov, S., & Ziyodov, S. (2022). Imom Buxoriy. Imom Buxoriy Xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi.
4. Ochildiyev, A. S., Turdiyev, D. M., & Karimova, N. K. (2022). Sharq allomalarining ilmiy merosi. Durdona nashriyoti, Buxoro.
5. Ahmedov, A. A., Shermuhamedov, K. A., & Karimov, J. A. (2017). Insoniy fazilatlar haqida hikmatlar. Toshkent.
6. Zarkashiy, B. (2002). Burhon fi ulumil-Qur'on (4 jildli). Maktaba Dorut Turos, Qohira.
7. Suyutiy, J. (2004). Itqon fi ulumil-Qur'on (2 jildli). Dorul hadis, Qohira, 25-35 b.
8. Maxsudov, D. (2020). Movarounnahr hanafiy mazhabi tafsirlarining qiyosiy tahlili (XIII-XV asrlar). Tarix fanlari bo'yicha fan doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya, O'zXIA, Toshkent, 145 b.
9. Husayn Zubayriy, V. I. A., & Boshqalar. (2003). Al-Mavsua al-muyassara fiy tarajum aimma attafsir va al-iqro va an-nahviva al-lug'a min al-qarn al-avval ila al-muosiriyn ma'a dirosa li-aqoidihim va shay'un min taroifihim. Majalla al-hikma, Britaniya, 3, 2975-2976 b.
10. Husayn Zubayriy, V. I. A., & Boshqalar. (2003). Al-Mavsua al-muyassara fiy tarajum aimma attafsir va al-iqro va an-nahviva al-lug'a min al-qarn al-avval ila al-muosiriyn ma'a dirosa li-aqoidihim va shay'un min taroifihim. Majalla al-hikma, Britaniya, 3, 2207 b.
11. Al-Adab al-Mufrad (1990). T.
12. Hadis [AlJomi' assahih] (1997). 1-4 jildlar (2nashri). T.
13. Moziydan taralgan ziyo. (1998). Imom al-Buxoriy. Toshkent.
14. Uvatov, U. (1998). Imom al-Buxoriy. Toshkent.
15. Madaminov, S. (1996). Imom Buxoriy ta'rifi. Toshkent.
16. Imom al-Buxoriy — muhaddislar sultoni. (1998). Nashrga tayyorlovchilar: Usmonhoji Temurxon o'g'li, Baxtiyor Nabixon o'g'li. Toshkent.
17. Fayziy Zarafshoniy, D. (1998). Imom al-Buxoriy. Toshkent.
18. Babaxanov, Sh. Z. (1998). Velikiye muxaddisi o mire i drujbe mejdu narodami. Toshkent.
19. Ma'naviyat yulduzlari (2-nashri). (2001). Toshkent.